

7. Türk atasözleri ve deyimlerinde iş kavramı

Cemre MURÇAK¹

APA: Murçak, C. (2023). Türk atasözleri ve deyimlerinde iş kavramı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 102-114. DOI: 10.29000/rumelide.1316136.

Öz

Bir dilin söz varlığını, sözcükler, deyimler, atasözleri, kalıplaşmaya uğramış sözler ve terimler oluşturmaktadır. Söz varlığı yalnızca seslerden oluşan kavramlar değil, aynı zamanda toplumun kültürel belleği için güçlü taşıyıcıları içinde barındıran; inançları, değerleri, sosyal ve felsefi temelleri yansıtan önemli unsurlardır. Türk dilinin söz varlığı içinde yer alan deyimler ve atasözleri; dili zenginleştiren, güçlü kılan, toplumun kültürünü, inançlarını, dünya görüşünü yansıtan en önemli yapılarıdır. Bu yapılar Orhun Yazıtlarından itibaren söz varlığında bulunan özlü sözlerdir. Deyimler ve atasözleri, yan yana gelen kelimelerin gerçek anlamı dışına çıkarak farklı bir anlamın ortaya çıkması sonucu kalıplaşmaya uğrayan sözlerdir. Konuşma ve yazı dilinde oldukça sık kullanılan bu kalıp sözler, belli durumlar karşısında söylenmek isteneni, karşı tarafa en az çaba ile anlatmayı sağlamaktadır. Çalışmanın konusunu “iş” kavramını içeren deyim ve atasözleri oluşturmaktadır. İş kavramının sözlük anlamı “çalışmak, güç harcayarak yapılan etkinlik, bir sonuç elde etmek, günlük yaşayışı sağlayıcı her türlü çalışma” olarak geçmektedir. Ancak yapılan araştırma sonucunda ortaya çıkan deyimler ve atasözlerinde kelimenin ilk anlamı dışında, başka birçok anlamda da kullanıldığı görülmüştür. Tarama çalışmasında kaynak olarak Türkçe Sözlük (TDK) ile Ömer Asım Aksoy’un Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü kullanılmıştır. Sözlüklerde iş kavramı ile ilgili 107 deyim ve 35 atasözü tespit edilmiştir. Tespit edilen bu sözler anlamları ile birlikte ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda deyim ve atasözü çalışmalarında iş kavramı üzerine bir çalışma olmadığı görülmüştür. Bu çalışma ile alandaki boşluk giderilmeye çalışılıp alana katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Söz varlığı, kalıp sözler, deyimler, atasözleri, iş kavramı

Work concept in Turkish proverbs and idioms

Abstract

Vocabulary of a language consists of words, idioms, proverbs, formulaic expression and terms. Vocabulary is not only concepts consisting of sounds, but also contains strong carriers for the cultural memory of the society; are important elements that reflect beliefs, values, social and philosophical foundations. Idioms and proverbs in the vocabulary of the Turkish language; They are the most important structures that enrich and strengthen the language, reflect the culture, beliefs and worldview of the society. These structures are the aphorisms found in the vocabulary since the Orkhon Inscriptions. Idioms and proverbs are words that are formulaic expression as a result of the emergence of a different meaning by going out of the real meaning of the words that come together. These formulaic expressions, which are used quite frequently in spoken and written language, enable to tell the other party what is meant to be said in certain situations with minimum effort. The subject of the study consists of idioms and proverbs containing the concept of "work". The dictionary meaning of the concept of work is “working, an activity done with effort, getting a result, any kind of work that provides daily life”. However, in the idioms and proverbs that emerged as a result of the research, it has been seen that the word is used in many other meanings besides its first meaning. In

¹ YL Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Samsun,Türkiye), cemremurcak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4832-7769 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: .06.05. 2023-kabul tarihi: 20.06.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1316136]

the scanning study, Turkish Dictionary (TDK) and Ömer Asım Aksoy's Dictionary of Idioms and Proverbs were used. 107 idioms and 35 proverbs related to the concept of work have been identified in dictionaries. These identified words are discussed together with their meanings. As a result of the researches, it has been seen that there is no study on the concept of work in the studies of idioms and proverbs. With this study, it is aimed to contribute to the field by trying to fill the gap in the field.

Keywords: Vocabulary, phrases, idioms, proverbs, work concept

1. Giriş

Bir dilin söz varlığını sözcükler, kalıplaşmış sözler, terimler, deyimler ve atasözleri oluşturmaktadır. Bu sözler, Orhun Yazıtları'ndan itibaren Türkçede yer alan, dili zenginleştiren, güçlü kılan en önemli yapılarıdır. Söz öbeklerini, diğer sözcüklerden ayıran en önemli özellik, kalıplaşmış olmalarıdır. Belirli bir anlamı iletmek üzere bir şekle girip öylece kalırlar ve eski biçimini koruyup değişikliğe uğramazlar. Kalıplaşma sonucunda anlamdan çok "işlev" önem kazanır ve iletişim sırasında bu yapıların anlamı düşünülmeden kullanılır (Gökdayı, 2020, s. 22-24).

Kalıp sözler denilince akla ilk gelen unsurlar, deyimler ve atasözleridir. İnsanların yaşamında önemli bir yere sahip olan bu sözler, toplumun yaşayıp tecrübe ettiği olayları yansıtmaktadır. Bunlar bir milletin değerlerini, tarihini, kültürünü, dünya görüşünü ortaya koyan birikimlerdir.

Atasözleri, nesilden nesile aktarılan, millî özelliğe sahip, yaşamın çeşitli konularıyla ilgili ibret verici unsurları içeren özlü sözlerdir (Altaylı, 2010, s. 127). Deyimler ise "En az iki sözcükten kurulan, konuşmada ve yazıda anlatım gücünü artıran, anlam yönünden yer yer mantık dışına taşan bölümleri olabilen, yapısındaki kimi sözcüklerin anlam değişmesine uğradığı, kalıplaşmış söz öbekleridir" (Çotuksöken, 1992, s. 5). Bu sözler, her milletin yaşayış biçiminin farklılık göstermesi sebebiyle, toplumdan topluma değişmektedir.

Deyimler ve atasözleri, toplumdan topluma farklılık gösterse de bir olayı, durumu ifade etmede oldukça sık kullanılan söz birimleridir. Bu sebeple yurt içi ve yurt dışında bu alanda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Yurt içindeki başlıca çalışmalardan biri, Ömer Asım Aksoy'un (2019) *Deyimler ve Atasözleri* kitabıdır. İki cilt hâlinde yayımlanan kitabın birinci cildinde atasözlerine yer verilmiştir. Bu kitapta atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözleri açıkladığı ve konu ile ilgili fikir ayrılığına düştüğü unsurları ele aldığı, eleştiriler kısmı bulunmaktadır. Açıklama ve tanımların ardından derlediği atasözlerini sıralamıştır. İkinci ciltte ise deyim çeşitlerinden bahsedip deyimleri, açıklamaları ile birlikte vermiştir. Mehmet Ertuğrul Saraçbaşı ve İbrahim Minnetoğlu'nun yayımladığı *Örneklili ve Açıklamalı Türkçe Deyimler Sözlüğü'nde* (2002) deyimleri hikâyelerden, denemelerden ve romanlardan alıntı yaparak örneklerle açıklamıştır. Ekrem Demir'in *Atebetü'l-Hakâyık'ta Geçen Deyimler, Atasözleri ve Özdeyişler* (2013) çalışmasında konu ile ilgili tanımlardan sonra Atebetü'l-Hakâyık hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın sonucunda eserde tespit edilen 76 deyim, 7 atasözü, 14 özdeyiş sıralanmıştır. Hatice Kutlar, *Anlamın Bir Parçası Olarak Türk Atasözleri ve Deyimlerindeki Kişi Adları* (2020) adlı çalışmada toplamda 314 kişi adının geçtiği tespit edilmiştir. Yusuf Kamil Özdağ, *Sözlüksel İşteşlik Bildiren Deyimler* (2022) çalışmasında işteş çatı ulamını yansıtan deyimlere değinmiştir. Aysun Kanmaz, *Türkçe Deyimler Üzerine Yazılan Makaleler Hakkında Bir Kaynakça* (2021) çalışmasında en eskisi 1962 yılında, en yenisi ise 2020 yılında yayınlanmış 130 makale tespit edilip açıklamaları ile birlikte ele almıştır.

Yurt dışı çalışmalarında ise Gail Brenner, *Webster's New World American Idioms Handbook* (2011) çalışmasında deyimler, argo, jargon terimlerini açıklayıp bu sözlerin nerede ve ne zaman kullanılacağına dair örnekler vermektedir. Renata Szczepaniak ve Robert Lew, *The Role of Imagery in Dictionaries of*

Idioms (2011) çalışmasında deyimlerin etimolojik notlar yerine, resimlerle verilerek daha iyi akılda kaldığını tespit etmiştir. Gurbandurdı Geldiyev ve Yaşar Karayunusoğlu'nun *Deñeşdirmeli Türkmen Nakyllary We Atalar Sözi* (2017) çalışmasında Türkmençe-Türkçe şeklinde verilen atasözleri, alfabetik sıraya göre sıralanmıştır. Noureldin Abdelaal ve Abdulkhaliq Alazzawie, *Translation Strategies in the Translation of Idioms in Shakespeare's Romeo and Juliet* (2019) makalesinde Anabi'nin Romeo ve Juliet çevirisinde benimsediği stratejileri ve deyimlerin anlamını ne ölçüde aktardığını tespit etmeye yönelik bir çalışma yapılmıştır. Patrick Murphy vd. *Impairments in Proverb Interpretation Following Focal Frontal Lobe Lesions* (2013) adlı çalışmada beynin orta ve sol yan bölgelerinin, atasözü yorumunda önemli rol oynadığı tespit edilmiştir. Sıralanan çalışmalardan da görüldüğü üzere deyimler ve atasözleri ile ilgili duyu organları, duygular, çeviri, karşılaştırma, organ adları gibi birçok konuda yayım yapılmıştır.

Bu çalışmada, *Türkçe Sözlük* (TDK), Ömer Asım Aksoy'un *Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü* taranarak tespit edilen iş kavramı ile ilgili deyimler ve atasözleri, anlamlarıyla birlikte ele alınmıştır. Sözlüklerde yer alan bazı kalıplaşmış ifadelerin anlamları, başka bir kalıplaşmış söz birliği verilerek açıklanmıştır. Bu ifadelerin, günlük hayatta nasıl kullanıldığını açıklayacak şekilde sözlük anlamına müdahale edilmiştir.

2. Deyimler ve atasözleri

Deyimler, anlatımı özlü ve etkin kılmak için yan yana gelmiş iki ya da daha fazla sözcükten oluşan, bünyesinde barındırdığı sözcüklerden biri veya tamamı gerçek anlamının dışında kullanılan, anlatımın içinde çekime girebilen kalıplaşmış söz öbekleridir. Uzun cümlelerle karşılanan ifadeleri, kısa ve özlü biçimde ortaya koyan deyimler, anlatımı güçlü kılmakta, anlatıya üslup zenginliği katmaktadır (Şen, 2017, s. 11). Bu söz öbekleri, geçmişten günümüze ulaşan en önemli dil ve kültür unsurlarından biridir. Deyimler bakımından oldukça zengin olan Türkçede bu terim için çoğunlukla *deyim* kullanılsa da bazı çalışmalarda *tabir* terimi de bulunmaktadır (Çelik, 2017, s. 72).

Deyimler, bir dilin anonim unsurlarıdır (Aksan, 2006, s. 97). En az iki sözcükten oluşmaktadır ve biri gerçek anlamının dışında kullanılmaktadır. Deyim öbeklerinde yer alan kelimeler, birbirine kenetlenmiş yapıdadır. Bu kenetlenmiş yapıların yerine başka bir sözcük koymak mümkün değildir (Şen, 2017, s. 12). Deyimler, kelimelerin açık bir şekilde ifade edemediği olayları anlatmak için kullanılırlar (Usmonova vd., 2022, s. 539). Genel olarak mastar hâlinde dirler. Bazı kelimeler bağlama göre isim ve fiil çekimlerine girmektedir. Deyimlerde, soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvurulmaktadır. Deyimlerin amacı, bir kavramı çekici, hoş bir anlatımla ifade etmektir (Aça vd., 2016, s. 212- 213).

Genel olarak deyimler; en az iki sözcükten oluşan, bir duyguyu, düşünceyi ya da durumu gerçek anlamı dışına çıkarak etkili bir şekilde anlatan, anlatımı güçlendiren kalıplaşmış söz öbekleridir.

Atasözleri ise toplumun tecrübelerini, yargılarını, inançlarını ve düşüncelerini yansıtan öğüt verici kalıplaşmış sözlerdir. Bu sözler, toplumun asırlık bilgeliğini, millî yönlerini, zihniyetini bir ayna gibi yansıtmaktadır (Otabekova vd., 2022, s. 172). Sözlü kültür unsuru olarak karşımıza çıkan atasözlerinin bilinen en eski yazılı kaynakları Orhun Yazıtları, Divânü Lügâti't-Türk ve Uygur dönemi yazılı eserleridir. Atasözleri için geçmişten günümüze kadar *sav*, *mesel*, *emsâl*, *durub-ı emsâl*, *atalar sözü* terimleri ile karşılaşmaktadır. Ancak bugün atasözü, atalar sözü ve mesel terimleri kullanılmaktadır (Aça vd., 2016, s. 207).

Aksoy, atasözlerini "Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler" olarak tanımlamıştır (2019, s. 37). Kurmanali vd.'ne göre atasözleri, öğüt veya uyarıcı niteliğinde hikmetli

sözler içeren, akılda kalıcı kısa sözlerdir (2018, s. 101). Buna göre atasözleri, genel olarak bir veya iki cümleden oluşan kısa ve özlü yapılardır. Daha uzun örnekleri olsa da sayıları oldukça azdır. Anlam yönünden zengin, kesin yargıları olan, öğüt verici sözlerdir (Altaylı, 2010, s. 127). En çok geçmiş zaman ve emir kipleri ile kurulmuşlardır. Belli bir kalıp içinde söylenen donmuş yapılardır, içindeki sözcükler değiştirilemez (Aça vd., 2016, s. 207-209).

Atasözleri ve deyimler arasındaki en önemli fark, gayedir. Atasözlerinin temel gayesi öğüt vermek, yol göstermek ve olaylardan ders çıkarılması için gerçekleri açık bir şekilde ortaya koymaktır. Deyimlerin ise böyle bir amacı yoktur. Onlar bir anlayışı, ya özel bir kalıp içinde ya da ruhu cezbeden bir dille, üslupla insanlara ulaştırmaktadır (Altaylı, 2010, s. 131-133). Bu yapılar, Türk kültürünün gelenek göreneklerini ve inançlarını yansıtan, topluma ışık tutan en önemli unsurlardır.

2.1. Türkiye Türkçesinde iş kavramı ile ilgili deyimler

Çalışmanın konusu olan “iş” kavramının Türkçe Sözlük’te 19 anlamı bulunmaktadır: “1. Bir sonuç elde etmek, herhangi bir şey ortaya koymak için güç harcayarak yapılan etkinlik, çalışma, 2. Bir değer yaratan emek, 3. Birinden istenen hizmet veya birine verilen görev, 4. Sanayi, ticaret, tarım, maliye vb. alanlara ilişkin ekonomik etkinliklerin bütünü, 5. Kamu yararına yapılan işler, 6. Herhangi bir yere düzen verici, günlük yaşayışı sağlayıcı her türlü çalışma, 7. Geçim sağlamak için herhangi bir alanda yapılan çalışma, meslek, 8. Ticari anlaşma, alışveriş, 9. Herhangi bir maksatla kurulan düzen, 10. Bazı deyimlerde “ yarar, çıkar” anlamında kullanılan bir söz, 11. Yapılan şey, davranış, 12. Nakış, örgü, makrome gibi elde yapılan şey, 13. Emek, işçilik, ustalık, 14. İşlem, 15. Bir kimseye özgü olan görüş, anlayış, 16. Yetenek, 17. Sorun, konu, mesele, maslahat, 18. Gizli neden veya maksat, 19. Bir kuvvetin uygulanma noktasını hareket ettiren harcandığı güç” (2019, s. 1219). TDK Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’nde ise iş kavramı; Azerbaycan Türkçesi’nde *iş*, Başkurt Türkçesi’nde *iş*, *hizmat*, *yomiş*, Kazak Türkçesi’nde *is*, *jumis*, Kırgız Türkçesi’nde *iş*, *cumuş*, Özbek Türkçesi’nde *iş*, *yumuş*, Tatar Türkçesi’nde *iş*, *hizmat*, *yomiş*, Türkmen Türkçesi’nde *iş*, Uygur Türkçesi’nde *iş*, *hizmat* şeklinde geçmektedir (www.sozluk.gov.tr, 2023).

Yukarıda yapılan açıklamadan da görüldüğü üzere, makalenin konusu olan “iş” kavramının birçok sözlük anlamı bulunmaktadır. Ancak ele alınan deyimlerde, daha çok “karşılaşılan bir durum ya da olay” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmaya konu olan deyimler; bir kavramı ya da durumu çekici, hoş anlatmak için kullanılan sözlerdir. Sıralanan verilerden de görüleceği üzere bu sözler en az iki sözcükten oluşmuştur ve sözcüklerden en az biri, gerçek anlamının dışında kullanılmıştır. Master hâlinde kullanılanların yanı sıra konuşmada ve yazmada, bağlama göre çekime giren deyimler de bulunmaktadır:

Aş başında usta, iş başında hasta: Çıkar elde edilecek işlerde çalışıp çıkar elde edilemeyecek işlerde orada bulunmamak (Aksoy, 2019a, s. 587).

Başına iş (dert) açmak (çıkarmak): İyi sonuç alacağını düşünerek kendisini büyük sıkıntılara, üzüntülere düşüren bir işe girişmek (Aksoy, 2019a, s. 621).

Başından büyük işe kalkmak: Kendisini kötü bir duruma düşürecek ya da beceremeyeceği bir işe girişmek (Aksoy, 2019a, s. 622).

Ben bu işte yokum: Karşılaşılan işe müdahale etmemek (Aksoy, 2019a, s. 632).

Bunda bir iş var: Bir olayın henüz açığa çıkmamış, bilinmeyen bir yönünün olduğunu anlatan bir söz (Aksoy, 2019a, s. 664).

Çıgırından çıkmak (İş çıgırından çıkmak): İş doğru yoldan ayrılmak, ereğinden sapıp düzeltilmesi güç bir durum almak (Aksoy, 2019a, s. 693).

Düşün düşün boktur için: Kötüleşen durumu dolayısıyla üzgün olan kişinin durumu, kendi kendine söylenmesini anlatan bir söz (Aksoy, 2019a, s. 741).

Elinden iş çıkmamak: Çabuk iş yapamamak (Aksoy, 2019a, s. 758).

Ezberle iş görmek: Gerekli bilgiyi almadan, incelemeyen iş yapmak (Aksoy, 2019a, s. 778).

Her şeye (işe) burnu sokmak: Kendisini ilgilendirmeyen işe karışmak (Aksoy, 2019a, s. 854).

(Birinin) Hesabına (işine) gelmek: Yararına uygun düşmek, kendisi için elverişli olmak (Aksoy, 2019a, s. 856).

İş çıkmaza girmek: İşin, içinden çıkılması olanaksız bir durum alması (Aksoy, 2019a, s. 885).

(Birini) İşe koşmak: Bir iş yapmakla görevlendirmek (Aksoy, 2019a, s. 885).

İş göstermek: Yapması için birine iş vermek (Aksoy, 2019a, s. 885).

İşi bozulmak: Daha önce kazanç sağlanan işten artık zarar etmek (Aksoy, 2019a, s. 886).

İşi duman olmak: Durumu çok kötü olmak (Aksoy, 2019a, s. 886).

İşin içinden sıyrılmak: Karışık bir işten kendini kurtarmak (Aksoy, 2019a, s. 887).

İşinin adamı: Çalıştığı işin gerektirdiği nitelikleri taşımak (Aksoy, 2019a, s. 888).

İşin mi yok? : Aldırmamak, işten vazgeçmek (Aksoy, 2019a, s. 888).

İşi oluruna bağlamak: Bir iş üzerinde çok titizlik göstermeyerek yapılabildiği kadarıyla yetinmek (Aksoy, 2019a, s. 888).

İşi tıkırında olmak: İşin düzenli ve isteğine uygun biçimde yürümesi (Aksoy, 2019a, s. 889).

İşi yokuşa sürmek: Bir konuda güçlük çıkarmak (Aksoy, 2019a, s. 889).

İşi yolunda olmak: İşin memnunluk verici şekilde yürümesi (Aksoy, 2019a, s. 889).

İş medreseye düşmek: İşin bilimsel adı altında, sonu gelmeyen tartışmalara konu olması (Aksoy, 2019a, s. 890).

(İş) Rast gitmek: İstenilen biçimde gelişmek (Aksoy, 2019a, s. 1017).

(Bir iş) Suya düşmek: Bir işin gerçekleştirilememesi ya da birtakım nedenlerden dolayı o işten vazgeçilmesi (Aksoy, 2019a, s. 1051).

(Bir işi) Tathya bağlamak: Bir anlaşmazlığı, iki tarafı da memnun edecek bir çözüme ulaştırmak (Aksoy, 2019a, s. 1067).

(İşi) Tavına getirmek: Yapılacak en uygun zamanı seçmek (Aksoy, 2019a, s. 1067).

(Bir işin) Üstünde (üzerinde) durmak: Bir işe önem vermek, bir işle yakından ve sürekli olarak ilgilenmek (Aksoy, 2019a, s. 1089).

(Bir işte) Yan basmak: 1. Aldanmak. 2. Dürüst davranmamak, kaypaklık etmek (Aksoy, 2019a, s. 1104).

(İş) Yoluna (rayına) girmek: İstenilen biçimi almak (Aksoy, 2019a, s. 1123).

(İşi) Yoluna koymak: İstenilen biçimi vermek, istenilen biçime getirmek (Aksoy, 2019a, s. 1123).

(Bir işin) Yolunu yapmak: Bir işi olumlu sonuca ulaştıracak hazırlığı yapmak (Aksoy, 2019a, s. 1124).

(Bir işten) Yüz aklıyla (yüzünün akıyla) çıkmak: Kendisinden beklenen işi, eksiksiz ve başarılı olarak yapıp bitirmek (Aksoy, 2019a, s. 1132).

(İşi) Yüzüstü bırakmak: Bir işi ilerletmeyip olduğu gibi bırakmak (Aksoy, 2019a, s. 1138).

(İş) Yüzüstü kalmak: Başlanan işin yürütülmeyerek olduğu gibi bırakılması (Aksoy, 2019a, s. 1138).

İş almak: Yapılması kesinleşen bir işi üstlenmek, taahhüt altına girmek (TS, 2019, s. 1219).

İş açmak: Uğraştırıcı, gereksiz bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmak (TS, 2019, s. 1219).

İş ayağa düşmek: İşin sorumsuz ve yetkisiz olanların elinde kalması (TS, 2019, s. 1219).

İş başa düşmek: Kendi işini kendi görmek zorunda kalmak (TS, 2019, s. 1219).

İş bilmek: Becerikli olmak (TS, 2019, s. 1219).

İş bitirmek: Bir işi iyi bir sonuca ulaştırmak (TS, 2019, s. 1219).

(Birinde) İş bitmek: İşin bitmesinin veya sorunun çözümünün birine bağlı olması (TS, 2019, s. 1219).

(Birinden) İş bitmek: İşin sonuçlanmasının ondan beklenilmesi (TS, 2019, s. 1219).

İş çatallanmak: Bir işte güçlükle karşılaşmak (TS, 2019, s. 1219).

İş çevirmek: Gizli, dolambaçlı bir iş yapmak (TS, 2019, s. 1219).

İş çığırından çıkmak: Bir iş amacından saparak düzeltilmesinin güç bir durum alması (TS, 2019, s. 1219).

İş çıkarmak: 1. Çok iş yapmak. 2. Gereksiz, uğraştırıcı bir işe yol açmak, sorunlara neden olmak (TS, 2019, s. 1219).

İş dayıya düştü: 1. Gayret dayıya düştü. 2. Bir işi başarabilecek olan kişinin yapması (TS, 2019, s. 1219).

(Birine) İş düşmek: Birinin iş yapmasının gerekmesi (TS, 2019, s. 1219).

İş edinmek: 1. Bir şeyi görev, meslek olarak kabul etmek. 2. Bir şeyi kendi uğraşı, sorunu durumuna getirmek (TS, 2019, s. 1219).

(Birine) İş etmek: Aldatmak, birine beklemediği bir davranışta bulunarak onu zarara sokmak (TS, 2019, s. 1219).

İş görmek: 1. İş yapmak. 2. İş yapmaya uygun olmak (TS, 2019, s. 1219).

İş inada binmek: 1. Bir iş yapmakta direnmek. 2. Zıt görüş ve davranışta ısrar edilmek (TS, 2019, s. 1219).

İş işten geçmek: Bir işi gerçekleştirme imkânı kalmamış olmak (TS, 2019, s. 1220).

(Birine) İş kalmak: İşin bitmesi için asıl gayretin birine düşmesi (TS, 2019, s. 1220).

İş karıştırmak: 1. Fesat sokmak. 2. Zararlı bir iş yapmak (TS, 2019, s. 1220).

İş sarpa sarmak: İşin içinden çıkılması zor bir duruma girmesi (TS, 2019, s. 1220).

İş şirazesinden çıkmak: Düzenini kaybetmek, çığırından çıkmak (TS, 2019, s. 1220).

İş tutmak: 1. İş yapmak, çalışmak. 2. Cinsel ilişkide bulunmak (TS, 2019, s. 1220).

İş vermek: 1. Birine yapacak iş göstermek. 2. Gönlü olduğunu gösterecek davranışlarda bulunmak, pas vermek (TS, 2019, s. 1220).

(Birini) İşe almak: İş yerinde çalıştırmaya başlamak (TS, 2019, s. 1220).

İşe karışmak: 1. Herhangi bir konuda katkıda bulunmak, görev almak. 2. Herhangi bir konuda olumsuz yönde müdahale etmek (TS, 2019, s. 1220).

İşe yaramak: Elverişli olmak (TS, 2019, s. 1220).

İşi ahbaplığa dökmek: Yerli yersiz yakınlık göstermek (TS, 2019, s. 1220).

İşi aksi gitmek: İstenilen sonucu elde edememek (TS, 2019, s. 1220).

İşi Allah'a kalmak: Güç şartlar altında, kimseden yardım umudunun kalmadığı bir durumda bulunmak (TS 2019, s. 1220).

İşi azıtmak: Yanlış ve aşırı yollara sapmak (TS, 2019, s. 1220).

İşi başından aşmak (veya aşkın olmak): Pek çok işi olmak (TS, 2019, s. 1220).

İşi bitmek: 1. İş sona ermek. 2. Hâli gücü kalmamak (TS, 2019, s. 1220).

İşi bozmak: Yapılan anlaşmayı, verilen sözü tutmamak (TS, 2019, s. 1220).

İşi ciddiye almak: Soruna önem vermek (TS, 2019, s. 1220).

İşi çıkmak: Başka bir işle meşgul olmak (TS, 2019, s. 1220).

İşi düşmek: Birinin yardımına gereksinim duymak (TS, 2019, s. 1220).

İşi...-e dökmek: İşi değiştirip bir başka biçime çevirmek: “Onun işi böyle filozofluğa döküşünde biraz da benim mesuliyetim olmadı değil” (TS, 2019, s. 1220).

İşi...-e vurmak: Gerekenden başka biçimde davranmak, ...gibi görünmek, işi şakaya vurmak (TS, 2019, s. 1220).

İşi ileri götürmek: Beklenenden daha aşırı davranışlar içine girmek (TS, 2019, s. 1220).

İşi iş, kaşığı gümüş: İşin tam istediği yolda, istendiği gibi gitmesi (TS, 2019, s. 1220).

İşi iş olmak: İş yolunda olmak (TS, 2019, s. 1220).

İşi olmak: 1. Yapacak bir şeyi bulunmak. 2. İş istediği gibi bitirmek. 3. Uğraşma zorunda olmak (TS, 2019, s. 1220).

İşi pişirmek: *Teklifsiz konuşmada* aralarında gizlice anlaşmak (TS, 2019, s. 1220).

(Birinin) İşi rast gitmek: Şans yardımıyla işin iyi, istendiği gibi olması (TS, 2019, s. 1220).

İşi resmiyete dökmek: Bir iş veya durumu resmî bir yola sokmak, işe resmî bir nitelik vermek (TS, 2019, s. 1220).

İşi sağlama almak: İşin gerçekleşmesi ve bozulmaması için gerekli önlemleri almak (TS, 2019, s. 1220).

İşi şakaya dökmek: Ciddi başlayan bir sözü veya davranışı şakaya çevirmek (TS, 2019, s. 1221).

İşi tathya bağlamak: Sorunlu bir işi, iyi bir biçimde çözmek (TS, 2019, s. 1221).

İşi temizlemek: Sorunu çözmek (TS, 2019, s. 1221).

İşi (bir şeye) vurmak: İş değiştirmek: “O vakit aktör yahut aktrist işi meddahlığa vuruyor” (TS, 2019, s. 1221).

İşi alaya almak: 1. Bir işe gereken önemi vermemek. 2. İş şaka konusu yapmak, ciddiye almamak (TS, 2019, s. 1221).

İşin içinde iş olmak: İşin görüldüğü gibi olmaması (TS, 2019, s. 1221).

İşin içinden çıkamamak: Başaramamak, sorunu çözümleyememek (TS, 2019, s. 1221).

İşin kolayına kaçmak: Derinliğine araştırmadan basit olarak düşünmek, yüzeyde kalmak, tembellik etmek (TS, 2019, s. 1221).

İşin kurdu olmak: Belirli bir konuyla ilgili her şeyi bilmek, uzmanlaşmak (TS, 2019, s. 1221).

İşin ortasını bulmak: Ortak bir noktada buluşmak (TS, 2019, s. 1221).

İşin rengi değişmek: Konunun başka biçimde gelişmesi, öncekinden farklı davranmaya başlamak (TS, 2019, s. 1221).

İşin ucu birine dokunmak: Bir işten dolaylı olarak zarar görmek (TS, 2019, s. 1221).

İşin üstesinden gelmek: Güç bir işi başarmak, sonuçlandırmak (TS, 2019, s. 1221).

İşinden olmak: Görevini yitirmek, görevinden atılmak (TS, 2019, s. 1221).

İşine gelmek: Çıkarına, amacına, düşüncesine uygun olmak (TS, 2019, s. 1221).

İşine koyulmak: İşini yapmayı sürdürmek (TS, 2019, s. 1221).

İşini bilmek: Nereden, nasıl yararlanacağını bilmek, çıkarını bilmek (TS, 2019, s. 1221).

(Birinin) İşini bitirmek: Öldürmek (TS, 2019, s. 1221).

İşini görmek: 1. Görevini yapmak. 2. Dövmek. 3. Öldürmek (TS, 2019, s. 1221).

İşini uydurmak: Kurnaz, açığöz davranarak işine geldiği gibi biçim vermek (TS, 2019, s. 1221).

İşini yoluna koymak: İş veya görevi olumlu olarak yürütmek, sıkıntı çekmeden gerçekleştirmek (TS, 2019, s. 1221).

İşler açılmak: Piyasanın canlanması (TS, 2019, s. 1221).

İşler arapsaçına dönmek: İşlerin çok karmaşık bir hâl alması (TS, 2019, s. 1221).

İşten el çektirmek: Görevden uzaklaştırmak (TS, 2019, s. 1222).

İşler becermek: Zararlı, gizli işler yapmak (TS, 2019, s. 1222).

İşten güçten vakit bulamamak: Çok yoğun çalıştığı için zaman ayıramamak (TS, 2019, s. 1222).

İşten güçten kalmak: Herhangi bir sebeple çalışmamak, çalışmamak (TS, 2019, s. 1224).

2.2. Türkiye Türkçesinde iş kavramı ile ilgili atasözleri

Toplumun etkilendiği olaylar sonucunda oluşmuş olan atasözleri, kısa ve özlü sözlerdir. En az bir ya da iki cümleden meydana gelen bu kalıplaşmış söz birlikleri, geçmiş zaman ve emir kipi ile oluşmuştur. Sıralanan verilerden de anlaşılacağı üzere bu söz birliklerinin temel amacı öğüt vermek, yol göstermek ve yaşanan olaylardan ders çıkarmaktır. Yukarıda belirtildiği gibi Türkçe Sözlük'te iş kavramının 19 anlamı bulunmaktadır. Deyimlerde bu kavram daha çok "karşılaşılan bir durum ya da olay" anlamlarında kullanılsa da tespit edilen atasözlerinde "çalışmak, emek vermek, günlük yaşayışı sağlayıcı her türlü çalışma" anlamlarında kullanılmıştır:

Acele işe şeytan karıştır: İvedi bir şekilde yapılan iş yanlış, bozuk olur (Aksoy, 2019b, s. 107).

Adam iş başında belli olur: Bir insanın gerçek değeri, iş başında gösterdiği yeterlik ve başarı ile çevresindekilere karşı davranışıyla ölçülür (Aksoy, 2019b, s. 117).

Akşamın işini yarına (sabaha) bırakma (koyma): Bugünkü işini yarına bırakma (Aksoy, 2019b, s. 133).

Aşını, eşini, işini bil: Sağlık ve mutluluk içinde yaşamak isteyen kişi yiyeceğine dikkat etmeli, arkadaşını iyi seçmeli ve bir iş sahibi olmalıdır (Aksoy, 2019b, s. 156).

Başa gelmez iş olmaz, ayağa değmez taş olmaz: Kişinin yaşamı boyunca güçlüklerle karşılaşması (Aksoy, 2019b, s. 180).

Çocuğa iş buyuran ardınca kendi gider: Çocuk kendisine ısmarlanan işi beceremez. Onun için arkasından iş buyuranın da gitmesi gerekir (Aksoy, 2019b, s. 221).

Dağ başına kış gelir, insanın başına iş gelir: Dağ başında kışın fırtına nasıl eksik olmazsa kişinin yaşamında da yıpratıcı olaylar eksik olmaz (Aksoy, 2019b, s. 226).

Dünya bir, işin bin: Bu dünyada insanın düşünemeyeceği, türlü türlü durumlar ortaya çıkar (Aksoy, 2019b, s. 251).

Düşüne düşünme görmeli işi, sonra pişman olmamalı kişi: İnsan, sonunda pişman olacağı bir duruma düşmemek için girişeceği işin her yönünü iyice düşünmelidir (Aksoy, 2019b, s. 254).

En kolay iş yemek, çiğnemedenden yutulmaz: Emek çekilmeden yapılabilen iş yoktur. Emek çekilmeden yapılıyor gibi görünen “yemek yemek” bile “çiğneme” emeği ile gerçekleşir (Aksoy, 2019b, s. 267).

Gece işi kör işi: Gece yapılan iş, görme engellilerin yaptığı iş gibi olur (Aksoy, 2019b, s. 283).

“He” demek de iş bitirir, “yok” demek de: İşinin incelenmesi uzayıp giden kişi, olumlu ya da olumsuz olsun, bir an önce sonucu öğrenmek ister. Çünkü ona göre program çizecektir. Olumlu sonuç da bu nedenle işine yarar (Aksoy, 2019b, s. 305).

Her işin başı sağlık: İnsanın yapacağı her iş, vücut sağlığına bağlıdır (Aksoy, 2019b, s. 308).

Her işte bir hayır vardır: Olup biten bir işi hayra yormak gerekir. Bu, insanı kötümserlikten kurtarır (Aksoy, 2019b, s. 308).

Hile ile iş gören mihnet ile can verir: İşlerine hile karıştırmış, başkalarını aldatmış olan kişi son nefesini azap içinde verir (Aksoy, 2019b, s. 315).

İş anlatılıncaya kadar baş elden gider: Kızıymış bir kavgada ya da bir tarafın büyük zarara uğrayacağı bir işlemde meram anlatmaya fırsat kalmadan, olacak olur (Aksoy, 2019b, s. 330).

İşine hor bakan boynuna torba takar: İşini küçümseyen kişi, para kazanamaz. Para kazanmayanın sonu ise dilenciliktir (Aksoy, 2019b, s. 330).

İşini bilmeyen kasap, ne bıçak kor ne masat: Bilmediği işe giren kişi, her şeyi karmakarışık duruma getirir (Aksoy, 2019b, s. 330).

İş insanın kalayı: Beden ve kafa, çalıştıkça gelişir, güçlenir, güzelleşir (Aksoy, 2019b, s. 330).

İşten artmaz, diştten artar: İnsan ne denli çok çalışıp para kazanırsa kazansın, tutumlu olmasını bilmezse birikim yapmaz. Para, kazanmakla değil, tutumla artar (Aksoy, 2019b, s. 331).

Kör (kesmez) bıçak ele (yavuz), iş bilmeyen avrat dile (yavuz): Kör bıçak işe yaramaz, ama insanın elini keser. İş bilmeyen kadın da çok konuşmaktan başka bir şey yapmaz (Aksoy, 2019b, s. 373).

Sabreyle işine, hayır gelsin başına: Bir işi yaparken acele etmez, sabrederseniz hayırlı sonuçlara varırsınız (Aksoy, 2019b, s. 418).

Sen işten korkma, iş senden korksun: İnsan, yapacağı işi gözünde büyütmemeli, yenmeye azmederek çalışmaya koyulmalıdır (Aksoy, 2019b, s. 424).

Söz var, iş bitirir; söz var, baş yitirir: Sözü insanlar üzerindeki etkisi çok büyüktür. Akıllıca söylenmiş sözler, karşıdakini inandırır, yumuşatır; işlerin olumlu yola girmesini sağlar. Ölçüsüz, sert sözler ise karşıdakini sinirlendirir, söyleyenin öldürülmesine bile yol açabilir (Aksoy, 2019b, s. 432).

Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır: Değerli nesneye bir yönüyle benzeyen şey, onun yerini tutmaz (Aksoy, 2019b, s. 438).

Tembele iş buyur sana akıl öğretsin (Nasihat istersen tembele iş buyur): Tembel, kendisine buyurulan işi yapmamak için ya onun yapılmasına gerek olmadığını söyler ya da buyurulan biçimde değil, kendisi uygun olan biçimde yapmayı önerir (Aksoy, 2019b, s. 446).

Temiz iş, altı ayda çıkar: Doğru dürüst yapılması istenen iş, çarçabuk bitirilemez. Uzun zaman ister (Aksoy, 2019b, s. 446).

Ya işten artar ya dişten: Para biriktirmek, ya çok çalışıp çok kazanmakla ya da savurganlık yapmamakla olur (Aksoy, 2019b, s. 464).

Yaş yetmiş, iş bitmiş: İnsan yetmiş yaşına gelince, genellikle bedence de kafaca da düşer, çalışamaz hâle gelir. Bu durumdaki kimseden, artık verim beklenmemelidir (Aksoy, 2019b, s. 469).

İş amana binince kavga uzamaz: Kavga edenlerden biri özür dilerse çekişme sona erer (TS, 2019, s. 1219).

İş anlatılıncaya kadar baş, elden gider: Kızıymış bir kavgada veya herhangi bir olayda meram anlatmaya fırsat kalmadan olacak olur (TS, 2019, s. 1219).

İş, insanın aynasıdır: Bir kimsenin nasıl biri olduğu yaptığı işlerden anlaşılır (TS, 2019, s. 1219).

İş, olacağına varır: Bir soruna aldırılmamayı, ne yapılırsa yapılsın yine aynı sonuca ulaşacağını anlatan bir söz (TS, 2019, s. 1220).

İşin yoksa şahit ol, paran çoksa şahit ol: Tanıklık boş oturan kimselerin, kefillik ise parası çok olan kimselerin işidir (TS, 2019, s. 1221).

İşine hor bakan boynuna torba takar: İşini küçümseyen kişi, istediği gibi para kazanamaz ve sonunda dilenci olur (TS, 2019, s. 1221).

İşini kış tut da yaz çıkarsa bahtına: Bir işe başlarken sorunlara ve kötü habere karşı hazırlıklı olmak gerektiğini, iyi haber alınırsa şansa olduğunu anlatan bir söz (TS, 2019, s. 1221).

3. Sonuç

Kültür; bir toplumun örf ve âdetlerini, dünya görüşünü, dilini, dinini, yaşama biçimini içinde barındıran en önemli unsurdur. Bir milletin bütün birikimini içinde barındıran kültür, miras olarak nesilden nesile aktarılır. Her ulusun birikimi, birbirinden farklıdır. Toplumu oluşturan kişilerin sevinç, üzüntü, stres

veya herhangi bir durum karşısında gösterdikleri davranış ya da sözlü ifadeler, her toplumda farklı bir şekilde oluşmaktadır. Bu ifade biçimleri, topluma özgü karakteristik bir özellik taşıyor ve toplumu yansıtan bir olgu olarak ortaya çıkar. Bu sebeple kültürün içinde yer alan unsurlar toplumdan topluma değişiklik göstermektedir.

Türk kültürünün en önemli unsurları arasında yer alan deyimler ve atasözleri; Türk kültürünü, inançlarını, geleneğini, dünya görüşünü yansıtmaktadır. Bu sözler, toplumun tecrübeleridir. Kültürün bütün zenginliklerini içinde barındıran kalıplaşmış söz öbekleri, hem konuşma dilinde hem de yazı dilinde oldukça sık kullanılmaktadır. Bir durum karşısında söylenen bu söz öbekleri, durumu uzun uzun ifade etmek yerine en az çaba ile anlatmayı sağlamaktadır.

“Çalışmak” ile aynı anlamda kullanılan “iş” kavramı, yaşamın devamlılığını sağlayan uğraşılardan biridir. İnsan, geçimini sağlamak, iyi bir gelecek ya da ailesinin, sevdiklerinin refahı için çalışmaktadır. Makalenin konusunu oluşturan iş kavramı, Türk toplumunda çok önemli yere sahiptir. Göktürk döneminde kağanlarına silah yapmak için demircilik ile uğraşan Türkler, geçmişten günümüze pek çok iş ile uğraşmıştır. İş, günlük yaşamın büyük kısmını kaplayan bir unsurdur. Bu nedenle işin önemini vurgulayan pek çok deyim ve atasözü ile karşılaşmaktadır.

Deyimler ve atasözleri ile ilgili yapılan bu çalışmada *Türkçe Sözlük* (TDK) ile Ömer Asım Aksoy’un *Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü* taranmıştır. Tarama sonucunda iş kavramının 107 deyim ve 35 atasözüne kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır. Anlamları ile birlikte verilen deyimler ve atasözlerinde iş kavramının birçok anlamda kullanıldığı görülmüştür. Tespit edilen atasözlerinde çalışmak, belirli bir amaç için emek vermek anlamında kullanılırken deyimlerde ise anlam çeşitliliğinin daha çok olduğu söylenebilir. Bunlardan bazıları, “öldürmek” için *işini bitirmek*, “piyasa canlanması” karşılığında *işler açılmak*, “çıkarmak” yerine *işine gelmek*, “sorun çözmek” karşılığında *işi temizlemek*, “güçlükle karşılaşmak” için *iş çatallanmak* deyimleridir. Görüldüğü üzere pek çok farklı anlamla karşılaşılan kalıplaşmış söz öbekleri, Türk dilinin zenginliğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Abdelaal, N. & Alazzawie, A. (2019). Translation strategies in the translation of idioms in Shakespeare’s *Romeo and Juliet*. *Utopia y Praxis Latinoamericana*. 24(5), 275-290.
- Aksan, D. (2006). *Anadilimizin söz denizinde*. Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (2019a). *Deyimler sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ö. A. (2019b). *Atasözleri sözlüğü*. İnkılâp Kitabevi.
- Altaylı, S. (2010). Atasözleri ve deyimler arasındaki farklar. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi* 25, 125-134.
- Brenner, G. (2011). *Webster’s new world american idioms handbook*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Çelik, Y. (2017). Türkiye Türkçesinde duyu organlarıyla kurulan deyimler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10(50), 72-79.
- Çotuksöken, Y. (1992). *Deyimlerimiz*. Özgül Yayınları.
- Demir, E. (2013). Atebetü’l-Hakâyık’ta geçen deyimler, atasözleri ve özdeyişler. *Türkiyat Mecmuası*. 23, 37-52.
- Geldiyev, G. & Karayunusoğlu, Y. (2017). *Deñeşdirmeli Türkmen nakyllary we atalar sözi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökdayı, H. (2020). *Türkçede kalıp sözler*. Kriter Yayınevi.
- Kanmaz, A. (2021). Türkçe deyimler üzerine yazılan makaleler hakkında bir kaynakça. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür-Sanat-Mimarlık Dergisi*. 7, 170-231.

- Kurmanalı, A., Botagoz, S., Kuralay, A., Zhanagul, T. & Bakhytgül, S. (2018). Analysis of the proverbs related to the lexemes tongue / language. *Portal de Revistas Científicas y Humanísticas de la Universidad del Zulia*. 34(85)-2, 97-115.
- Kutlar, H. (2020). Anlamın bir parçası olarak Türk atasözleri ve deyimlerindeki kişi adları. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*. 5(1), 56-113.
- Murphy, P., Shallice, T., Robinson, G., Macpherson, S.E., Turner, M., Woollett, K., Bozzali, M. & Cipolotti, L. (2013). Impairments in proverb interpretation following focal frontal lobe lesions. *Neuropsychologia*. 51, 2075-2086.
- Oğuz, M.Ö., AÇA, M., Ekici, M. & Yılmaz, A. M. (2016). *Türk halk edebiyatı el kitabı – Anonim halk edebiyatı*. Grafiker Yayınları.
- Otabekova, S. M. & Ibragimova, G. M. (2022). Expression of ethnic and cultural identity in English and Uzbek proverbs. *Akademica: An International Multidisciplinary Research Journal*. 12(1), 171-175
- Özdağ, Y. K. (2022). Sözlüksel işteşlik bildiren deyimler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. 11(2), 538-553.
- Saraçbaşı, E. & Minnetoğlu, İ. (2002). *Örneklili ve açıklamalı Türkçe deyimler sözlüğü*. Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Szczepaniak, R. & Lew, R. (2011). The role of imagery in dictionaries of idioms. *Applied Linguistics*. 32(3), 323-347.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin deyim varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2022). Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü. Erişim Tarihi: 24.11.2022. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türkçe Sözlük*. (2019). Türk Dil Kurumu Yayınları (TS).
- Usmonova, D. & Samijonov, M. (2022). Interactive appointments of the idioms in English and their alternatives in Uzbek. *Central Asian Academic Journal of Scientific Research*. 2(5), 536-543.